

Landbouwvisie provincie Utrecht

Duurzame groei in een gevarieerd landschap

5 september 2011

Inhoudsopgave

Samenvatting

1. WAAROM EEN LANDBOUWVISIE?	8
1.1. Totstandkoming	9
1.2. Leeswijzer	10
2. LANDBOUW IN DE PROVINCIE UTRECHT	11
2.1. Economische betekenis	11
2.2. Landbouwstructuur en structuurverandering	11
3. VISIE OP DE TOEKOMST VAN DE LANDBOUW	14
3.1 Inleiding	14
3.2 De visie: Duurzame groei in een gevarieerd landschap	14
3.3 Realisatie visie	16
3.4 Rollen provincie	18
4. UTRECHTS LANDBOUWBELEID	19
4.1. Inleiding	19
4.2. Schaalvergroting en Landbouwstructuurversterking	20
4.3. Multifunctionele landbouw	21
4.4. Biologische landbouw	22
4.5. Stadslandbouw	22
4.6. Kennisnetwerken en innovatie	23
5. RUIMTELIJK BELEID VOOR DE LANDBOUW	25
5.1. Algemene beleidskeuzes	25
5.2. Grondgebonden veehouderij	26
5.3. Intensieve veehouderij	27
5.4. Fruitteelt	28
5.5. Glastuinbouw	28
5.6. Mestvergisting in de landbouw	29
6. INVLOED LANDBOUW OP HET LANDELIJK GEBIED	30
6.1. Bodem en water	30
6.2. Beheer natuur en landschap	31
6.3. Milieu en Leefomgeving	33
6.4. Realisatie	36

BIJLAGEN:

- 1 Positie Landbouw
  - 2 Kader Utrechtse Landbouw
  - 3 Rol provincie Utrecht voor de landbouw
- Rapporten LEI en DLG

Samenvatting

De provincie Utrecht vindt een blijvend economisch toekomstperspectief voor de landbouw cruciaal mede gezien de belangrijke rol voor het behoud van de diversiteit en kwaliteit van het landschap, bijdragen aan milieudoelen en aan het doel rust, ruimte en beleving.

De landbouw is een sector die voortdurend inspeelt op ontwikkelingen zoals:

- Een toenemende mondiale oriëntatie en mondiale markt;
- Bedrijfsinkomsten staan verder onder druk hetgeen resulteert in een keuze tot intensivering, schaalvergroting, innovatie en/of verbreding;
- Toenemende (inter-)nationale eisen aan uitstoot, dierenwelzijn, landschap en biodiversiteit etc.;
- Vermindering regeldruk.

Opgave

De Utrechtse landbouw kent verschillende sectoren zoals de melkveehouderij, de fruitteelt, de glastuinbouw en de intensieve veehouderij. De provincie richt zich op de hele landbouw en zal waar nodig bij het bepalen van het landbouwbeleid rekening houden met de diverse landbouwsectoren.

De handel in voedsel en agrarische producten is de afgelopen jaren steeds verder geïntensiveerd en gemonialiseerd en de Utrechtse boeren maken deel uit van een wereldwijd handelsnetwerk.

De landbouw is een belangrijke sector voor de provincie Utrecht. De landbouw levert weliswaar een beperkte bijdrage aan de Utrechtse werkgelegenheid (0,9%) en inkomen (0,3% van het Bruto Regionaal Product¹). De landbouw is ook de grootste grondgebruiker (57%) in de provincie en bepalend voor het landschap. Daarmee is de landbouw van grote invloed op de water-, lucht- en bodemkwaliteit en op de biodiversiteit in het landelijke gebied.

De situatie van de Utrechtse landbouw levert voor de provinciale belangen enkele knelpunten op:

- De ontwikkelingen van de Utrechtse landbouw beïnvloeden het aanzien van het landschap sterk;
- Landbouw is van grote invloed op de kwaliteit van natuur, water en leefomgeving. In de Staat van Utrecht scoren o.a. biodiversiteit, water- en luchtkwaliteit en toegankelijkheid een rode kaart.

De visie maakt helder hoe de provincie de knelpunten wil aanpakken.

Toekomstbeeld

De provincie wil dat de landbouw in 2040² voedsel kan produceren, het landschap open en groen kan houden, kan bijdragen aan milieudoelen en kan inspelen op de vraag naar rust, ruimte en beleving.

De landbouw beweegt zich daarbij binnen de wettelijke kaders (zie bijlage 1) en reageert op maatschappelijk ontwikkelingen. Naar verwachting ontwikkelt de agrariër zich in Utrecht in drie richtingen:

- Schaalvergroting en intensivering: om de productie verder te optimaliseren en het bedrijfsinkomen op peil te houden.

---

¹ Volgens gegevens LEI/CBS 2009.

² Strategie Utrecht2040.

- Ontwikkeling multifunctionaliteit: productie van voedsel met een meerwaarde van maatschappelijke (natuur, landschap, water), private diensten (zorg, educatie en recreatie) en/of duurzame energie.
- Beëindiging economische bedrijfsvoering: een deel gaat op kleine schaal als hobbyboer verder. De agrariër bepaalt vanuit ondernemerschap en competenties welke richting passend is voor het eigen bedrijf. Hierbij spelen verduurzaming en optimalisatie een rol: oog voor de aankoop van grondstoffen, oog voor de omgeving van het bedrijf en voor alle productiefactoren, dier, arbeid en bodem en water (o.a. bodemdaling veengebieden).

Om de landbouw toekomstperspectief te bieden kiest de provincie voor nadruk op de eigen verantwoordelijkheid en op ruimte voor ondernemerschap. De boer weet wat nodig is voor een gezonde bedrijfsvoering en wat past bij zijn eigen competenties. De provincie geeft de boer ruimte om hierin eigen keuzes te maken en beïnvloedt deze keuze als dat nodig is voor bijvoorbeeld landschap, natuur of dierenwelzijn.

De provincie richt zich bij de realisatie van de visie op vier onderwerpen: 'behouden en versterken van een economisch rendabele bedrijfsvoering', 'schaalvergroting afgestemd op de kwaliteit van het landschap', 'versterken duurzaamheid en aantrekkelijke leefomgeving' en 'versterken relatie platteland en stad'.

De provincie Utrecht wil vanuit de ruimtelijke ordening helder zijn waar de extra ruimte voor landbouw ligt en waar extra inspanningen nodig zijn voor natuur, landschap, bodem, water en milieu. De provincie Utrecht ondersteunt de landbouwondernemers vooral vanuit haar kader stellende en regulerende rol en als inkoper van diensten. De provincie spant zich daarbij in voor een financiële beloning voor aanvullende inspanningen.

Kaders

Mondiale, Europese en nationale regelgeving bepaalt sterk de ontwikkelingen in de Utrechtse landbouw. Op deze regelgeving heeft de provincie geen directe invloed. Dit is niet alleen de regelgeving uit het landbouwbeleid maar ook wet- en regelgeving uit het natuur- en waterbeleid, milieu, dierenwelzijn en volksgezondheid.

In de Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2005-2015 (voorheen Streekplan) staan de provinciale ruimtelijke kaders voor de Utrechtse landbouw. De landbouwvisie vormt een bouwsteen voor de nieuwe Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2025 (PRS).

Afgaande op de toename van het aantal zeer grote veebedrijven in de afgelopen jaren en de voortgaande trend van schaalvergroting, die onder andere blijkt uit binnenkomende bouw aanvragen bij gemeenten, is de verwachting dat het aantal megastallen (bedrijven met meer dan 300^{onge}³) in Utrecht in de komende 15 jaar zal verdrievoudigen naar 50 -60. Daarbij gaat het vooral om grondgebonden melkveebedrijven.

De provincie staat in principe bouwpercelen toe tot 1,5 hectare. Voor de meeste gezinsbedrijven (met 1-3 arbeidsplaatsen) is dit voldoende voor een verantwoorde bedrijfsontwikkeling. De gezinsbedrijven passen in het landschap van de provincie en bieden genoeg groeimogelijkheden om concurrerend te blijven. Tevens heeft deze bedrijfsgrootte voldoende productieomvang om te kunnen investeren in duurzaamheid, dierenwelzijn en nieuwe producten. Onder strikte voorwaarden is een doorgroei mogelijk. Het voorgenomen ruimtelijk beleid stuurt niet op het aantal megastallen. Het ruimtelijke beleid geeft sturing op waar en hoe deze megastallen worden gerealiseerd en staat onder voorwaarden stallen toe tot 2,5 ha.

De provincie Utrecht is via de PRS en PRV helder over de (ruimtelijke) mogelijkheden voor de boer.

Effecten/Diensten

De landbouw heeft als hoofddoel het produceren van grondstoffen en voedsel. Ook draagt de landbouw bij aan het realiseren van positieve effecten, zoals de kwaliteit van het landschap en de aantrekkelijkheid voor recreatie en ontspanning. Er kunnen ook negatieve effecten op bodem, water, milieu en landschap optreden. De provincie vraagt de landbouw aan verschillende provinciale belangen een positieve bijdrage te leveren. De doelen worden vanuit de verschillende beleidsterreinen aangegeven.

Bodem en Water

Landbouw en het bodem- en watersysteem hebben een wisselwerking op elkaar. In de provincie Utrecht is de veengrond de meest kwetsbare bodem en de landbouw heeft via het grondwaterpeil een grote invloed op de bodemdaling. Landbouw is door minder gebruik te maken van (kunst)mest en bestrijdingsmiddelen minder belastend voor de omgeving. De landbouw kan bijdragen aan provinciale belangen en doelen door een hoger grondwaterpeil toe te staan en minder gebruik van mest en bestrijdingsmiddelen.

Natuur en Landschap

Als gevolg van schaalvergroting en intensivering van het grondgebruik is er sprake van een sterke achteruitgang⁴ van de kwaliteit van landschap en leefgebieden van soorten. De landbouw is een belangrijke beheerder van het landschap en de natuur in het agrarisch gebied. De landbouw kan door het leveren van groenblauwe diensten de kwaliteit verbeteren.

Milieu en Leefomgeving⁵

De landbouw levert ook een bijdrage leveren aan een schoner milieu en een aantrekkelijke leefomgeving. Dit betreft milieuaspecten zoals lucht, fijn stof en geur, klimaat en energie, volksgezondheid en dierenwelzijn tot meer maatschappelijke thema's als binding stad en platteland en beleving van rust en ruimte.

---

³ nge staat voor Nederlandse grootte-eenheid. Dit is een maat waarmee de economische omvang van agrarische activiteiten wordt weergegeven.

⁴ Bureau van de Leefomgeving:

"De vooruitzichten op het behoud van biodiversiteit in het agrarisch gebied zijn niet hoopvol: agrarisch natuurbeheer is nu niet effectief genoeg, agrobiodiversiteit wordt beperkt ingezet en het aantal soorten van bijvoorbeeld planten, vogels en dagvlinders gaat sterk achteruit". Bron PBL

- De landbouw kan bijdragen door de uitstoot van broeikasgassen met 30% in 2020 (ten opzichte van 1990) te verlagen.
- Klimaatverandering biedt kansen voor de landbouw, mede door een langer groeiseizoen en de mogelijkheid om andere gewassen te telen.
- Naast energiebesparing kan de Utrechtse landbouw inzetten op het verduurzamen van het eigen energiegebruik door middel van de aankoop van 'groene' energiebronnen, dan wel door de productie van eigen duurzame energie.
- De verscheidenheid aan verschillende landschappen dicht bij de stad is een van de kwaliteiten van de provincie Utrecht. Het is belangrijk om dat de burgers het buitengebied kan bereiken. De landbouw kan door het toegankelijk maken van gronden een belangrijke rol spelen in het wandelnetwerk.

Binnen de kaders werkt de provincie aan verschillende projecten en processen, die in de toekomst een impact op de landbouw hebben:

- Provinciale Structuurvisie (PRS)

Op basis van de inspraakprocedure gaat PS de PRS 2013-2025 vaststellen. In het uitvoeringsprogramma behorende bij de PRS staan concrete projecten, die uitgevoerd worden voor 2025.

- Broeikasgassen

Met LaMi beschikt de provincie over een instrument om de verduurzaming van de landbouw op milieugebied kracht bij te zetten. Veel aandacht is er voor integrale maatregelen zoals duurzaam bodembeheer en het stimuleren van agrobiodiversiteit.

- Stikstof (PAS en beschermde natuurmonumenten)

In Utrecht is in maart 2011 een Stikstofverordening van kracht geworden. Deze verordening maakt door saldering⁵ en het voorschrijven van emissiearme technieken, bedrijfsontwikkeling weer mogelijk.

- Externe werking Natuurbeschermingswetgebieden.

In de realisatiestrategie van het Akkoord van Utrecht zal aandacht zijn voor het terugdringen van de beperkingen van Nb-wetgebieden op de landbouw.

De provincie is gezamenlijk met de medeondertekenende partijen overeengekomen dat per beschermd natuurmonument voor het eind van het jaar afspraken worden gemaakt over de te nemen maatregelen ten behoeve van de instandhouding en verbetering van die gebieden (herstelstrategie) en anderzijds de opheffing van de externe werking voor ammoniak voor landbouwbedrijven in de omgeving van die gebieden.

- Kaderrichtlijn Water

De provincie brengt samen met de landbouw en waterschappen haalbare en betaalbare maatregelen in beeld die in de komende beheerplannen kunnen worden opgenomen.

---

⁵ "De intensieve vormen van de Nederlandse landbouw leiden tot de hoogste stikstof- en fosfaatoverschotten in de Europese Unie, tot verdroging, en tot een intensief gebruik van gewasbeschermingsmiddelen." Bron PBL

⁶ Saldering= toename van stikstofuitstoot van groeiend bedrijf wordt vereffend met verdwijnen van stikstofuitstoot van stoppend bedrijf

1. Waarom een landbouwvisie?

De provincie Utrecht wil dat de landbouw in 2040⁷ voedsel kan produceren, het landschap open en groen kan houden, natuurkwaliteit kan versterken, kan bijdragen aan milieudoelen en kan inspelen op de vraag naar rust, ruimte en beleving. In de landbouwvisie beschrijft de provincie Utrecht haar visie op het bereiken van deze toekomst en maakt de provincie duidelijk welke rol zij wil innemen om dit doel te realiseren en op welke wijze zij deze rol vorm geeft.

De landbouwvisie van de provincie Utrecht heeft de volgende doelen:

- Neerzetten van het streefbeeld voor de landbouw;
- Beeld geven van 'het speelveld' van de Utrechtse landbouw(er) en de provincie;
- Beschrijven bredere belang van de landbouw voor zijn omgeving;
- Aangeven inzet van de provincie;
- Bouwsteen vormen voor het ruimtelijke landbouwbeleid in de Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2025 (PRS).

De provincie Utrecht heeft een landbouwvisie opgesteld om haar toekomstbeeld te schetsen en haar rol aan te geven voor de ontwikkelingen waar de landbouw op inspeelt:

- Een toenemende mondiale oriëntatie en mondiale markt;
- Bedrijfsinkomsten staan verder onder druk hetgeen noodzaakt tot intensivering, innovatie en/of verbreding;
- Toenemende (inter-)nationale eisen aan uitstoot, dierenwelzijn, landschap en biodiversiteit etc.;
- Vermindering regeldruk. (Beleidsbrief Ministerie Infrastructuur & Milieu: 'Eenvoudig beter')

De specifieke situatie van de Utrechtse landbouw levert daarnaast ook enkele aandachtspunten op:

- Landbouw gebruikt 57% van het Utrechts grondgebied en is daarmee bepalend voor het Utrechtse landschap. De wijze waarop de Utrechtse landbouw zich ontwikkelt, kan de invulling van dit landschap sterk beïnvloeden;
- Landbouw is van grote invloed op de kwaliteit van natuur, water en leefomgeving⁸. In de Staat van Utrecht scoren o.a. biodiversiteit, water- en luchtkwaliteit en toegankelijkheid een rode kaart.

De visie maakt helder hoe de provincie de knelpunten wil verkleinen.

De landbouwvisie richt zich op de gehele Utrechtse landbouw. De Utrechtse landbouw kent verschillende sectoren zoals de melkveehouderij, de fruitteelt, de glastuinbouw en de intensieve veehouderij. Bij het bepalen van het landbouwbeleid houdt de provincie waar nodig rekening met de specifieke kenmerken en opgaven van de diverse landbouwsectoren.

---

⁷ De provincie Utrecht richt zich op 2040, omdat voor 2040 de stip op de horizon is geformuleerd in de Strategie Utrecht2040 (Provinciale Staten, oktober 2010).

⁸ Bijvoorbeeld nitraat in grondwater (overbemesting), fijn stof en geuroverlast.

De ruimtelijke uitwerking van de landbouwvisie wordt opgenomen in de Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2025 van de provincie Utrecht. Naast een goede ruimtelijke ordening en milieuregelgeving richt de landbouwvisie zich met name op het belonen van de (bovenwettelijke) bijdrage die de landbouw levert aan landschap- en natuurbeheer, water, bodem en leefomgeving en daarmee het voorkomen en verminderen van ongewenste neveneffecten.

1.1. Totstandkoming

In het proces van de landbouwvisie waren Provinciale Staten als eerste aan zet. Zij hebben onder andere een hoorzitting gehouden met vijf landbouwdeskundigen. Op basis hiervan hebben zij aangegeven welke onderwerpen naar hun mening aan bod zouden moeten komen in de landbouwvisie. De volgende deskundigen hebben hun visie op de landbouw gegeven:

- mr.dr.s.ing. Dirk Duijzer, directeur Food & Agri Nederland Rabobank;
- ir. Jan de Wit, senior onderzoeker veehouderij Louis Bolk Instituut;
- Pieter v.d. Grift, LTO Noord;
- ir. Clemens Oude Groeniger, afdeling Kennis & Innovatie van Platform Biologica;
- ir. Jan Eelco Jansma, Praktijkonderzoek Plan en Omgeving Wageningen University.

Voor aanvullende informatie voor de landbouwvisie zijn twee onderzoeken uitgezet:

- Het Landbouw Economisch Instituut (LEI) heeft ten behoeve van de landbouwvisie een economische analyse van de Utrechtse landbouw uitgevoerd;
- De Dienst Landelijk Gebied (DLG) heeft een onderzoek uitgevoerd naar de bedrijfsgroottestructuur en de verkavelingssituatie in Utrecht.

De resultaten van beide onderzoeken zijn gebruikt bij het opstellen van de visie en als bijlage aan de landbouwvisie toegevoegd.

Daarnaast is gebruik gemaakt van beschikbare informatie, zoals:

- Het advies van de Provinciale Commissie Leefomgeving (PCL) over landbouw en milieu;
- Bestaande rapporten over de situatie van de Utrechtse en Nederlandse landbouw en enkele beschikbare regionale onderzoeksrapporten en visies voor het Groene Hart of de Randstad;
- Recent vastgestelde visies en beleid van de provincie Utrecht, zoals de Staat van Utrecht, de Strategie Utrecht2040, het Waterplan en de Voorloper Groene Hart.

In de visie de kennis verwerkt van de andere beleidsvelden van de provincie, waaraan de belangen van de landbouw raken.

In deze rapportage wordt de visie op de landbouw en de rol van de provincie beschreven. Op basis hiervan gaat de provincie naast het spoor van het ruimtelijk beleid ook landbouwbeleid voeren. Dit wordt als vervolg op de landbouwvisie uitgewerkt tot een uitvoeringsagenda.

1.2. Leeswijzer

Voorafgaand aan het uiteenzetten van de Landbouwvisie in hoofdstuk 3, beschrijft hoofdstuk 2 de economische betekenis van de landbouw voor de provincie Utrecht en de huidige landbouwstructuur.

In de volgende hoofdstukken wordt de visie onderbouwd. Allereerst met de gewenste ontwikkelingen in de Utrechtse landbouw en de bouwsteen voor de Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie. Als laatste met de effecten op en de bijdrage aan provinciale belangen van de landbouw.

2. Landbouw in de provincie Utrecht

2.1. Economische betekenis

De handel in voedsel en agrarische producten is de afgelopen jaren steeds verder geïntensiveerd en gemonialiseerd. De Nederlandse agrosector speelt in deze handel een belangrijke rol. Ook Utrechtse boeren maken deel uit van dit wereldwijde netwerk. Door dit internationale verwerkings- en distributiesysteem is er wat betreft voedselvoorziening vrijwel geen directe relatie meer tussen Utrechtse boer en Utrechtse consument. Dit geldt zeker voor de gangbare landbouw, maar ook de afzet van biologische producten is in beperkte mate regionaal georiënteerd.

De Utrechtse landbouw levert een bescheiden bijdrage aan de Utrechtse werkgelegenheid en economie⁹. In 2009 heeft de provincie Utrecht 5.200 arbeidsplaatsen in de landbouw (0,9% van de Utrechtse werkgelegenheid) (LEI 2011). Voor alle landbouwbedrijven in Nederland bedroeg het inkomen in de periode 2006-2008 gemiddeld € 32.000 per arbeidsjaareenheid. Voor melkveebedrijven was dit € 44.000, waarvan bijna de helft afkomstig is van Europese inkomenssteun. Voor de toekomst moeten de Utrechtse boeren rekening houden met sterk wisselende opbrengstprijzen, een daling van de bedrijfstoelagen en een blijvend hoge grondprijs. Daartegenover staat dat Utrechtse landbouwbedrijven steeds meer inkomen halen uit verbrede landbouw of van buiten het bedrijf.

Voor de inkomensvorming in de (grondgebonden) landbouw is het Europese Gemeenschappelijke Landbouw Beleid (GLB) van groot belang. Het ondersteunen van prijzen is de afgelopen jaren veranderd in inkomensondersteuning in de vorm van bedrijfstoelagen. De verwachting is dat de komende jaren deze inkomenssteun wordt afgebouwd en dat er nieuwe voorwaarden aan worden gesteld. Hierbij zet de Europese Commissie meer in op het ondersteunen van een duurzame landbouw en maatschappelijke diensten. Dit is ook de hoofdlijn van de Nederlandse inzet voor het gemeenschappelijk landbouwbeleid na 2013 (Houtskoolschets Ministerie van LNV).

2.2. Landbouwstructuur en structuurverandering

Met Nederland als referentie kan de Utrechtse landbouw getypeerd worden als relatief kleinschalig met een sterk multifunctioneel karakter.

Een relatief gunstig klimaat (gematigde temperaturen en voldoende neerslag), goed vakmanschap en een goede fysieke en logistieke infrastructuur zijn sterke punten voor de Nederlandse (en Utrechtse) landbouw. De hoge grondprijzen en hoge milieudruk zijn minder gunstige factoren voor de concurrentiepositie van de Utrechtse landbouw.

De verkavelings situatie wijkt in Utrecht met een gemiddelde kavelgrootte van 4 ha niet af van het gemiddelde in Nederland. In de melkveehouderij is het aandeel huiskavel gemiddeld 57% van de

---

⁹ De bijdrage van de Utrechtse landbouw aan het Bruto Regionaal Product was in 2009 € 144 mln. Dat is 0,3% van het BRP. Voor landbouw en agribusiness samen gaat het om 12300 arbeidsplaatsen (=2,2%) en € 742 mln. = 1,7 % van het BRP. (LEI 2011)

totale bedrijfsoppervlakte. Optimaal voor verkaveling is minimaal 60% huiskavel en 2-3 veldkavels op beperkte afstand. Hoewel de verkaveling gemiddeld dus redelijk is, dient bedacht te worden dat de verkaveling bij de grotere bedrijven vaak matig is doordat zij de afgelopen jaren gegroeid zijn door aankoop van losse percelen.

In 2009 telt Utrecht ongeveer 3000 landbouwbedrijven. Hierbij zijn hobbyboeren en zeer kleine bedrijven meegerekend. Naar schatting halen ongeveer 2000 agrarische bedrijven het inkomen geheel of voor het grootste deel uit het agrarisch bedrijf. Utrechtse agrarische bedrijven zijn kleiner dan gemiddeld in Nederland. In 2009 was de gemiddelde economische omvang van Utrechtse landbouwbedrijven 71,3 nge¹⁰, ten opzichte van 101,8 nge in Nederland. Een belangrijke verklaring is het relatief grote aantal kleine hobby- of nevenbedrijven. Utrecht telt bijna 1000 landbouwbedrijven met minder dan 20 nge. Volgens de landbouwtelling 2009 waren er in Utrecht 18 veebedrijven met meer dan 300 nge, waarvan 10 melkveebedrijven en 8 intensieve veehouderij. Volgens de definitie van Alterra wordt dit een megabedrijf genoemd. Een bedrijfsomvang van 300 nge correspondeert met 7500 vleesvarkens, 1200 fokvarkens, 120.000 leghennen, 220.000 vleeskuikens, 250 melkkoeien of 2500 vleeskalveren. Bij deze aantallen dieren zijn, afhankelijk van het gekozen huisvestingssysteem, agrarische bouwblokken van ongeveer 1,5 ha nodig.

De landbouw bepaalt in de provincie Utrecht grotendeels het ruimtegebruik. De Utrechtse landbouw is met 57% van het oppervlak de grootste grondgebruiker van de provincie. Daarvan is bijna 95% in gebruik door de graasdierbedrijven (grasland en snijmaïs). In de provincie zijn 2.266 graasdierbedrijven, waarvan het grootste deel melkveebedrijven. Vooral in het Groene Hart en Eemland zijn andere sectoren nauwelijks aanwezig. De melkveehouderij is dus hier verreweg de grootste agrarische sector.

De intensieve veehouderij (varkens en kippen) concentreert zich vooral in de Gelderse Vallei. Hier worden 2,4% van alle Nederlandse varkens en 1,9% van alle Nederlandse kippen gehouden. Veel van deze bedrijven zijn gemengde bedrijven.

In de Kromme Rijnstreek en de Utrechtse Waarden is de fruitteelt een belangrijke sector naast de melkveehouderij. Hier bevindt zich 5,7% van het totale Nederlandse fruitareaal. Glastuinbouwbedrijven bevinden zich vooral in het gebied de Venen, in de concentratiegebieden Harmelerwaard en Polder de Derde Bedijking bij Mijdrecht. Het totale glastuinbouwareaal in de provincie Utrecht is 144 ha (1,4% van het totale Nederlandse glastuinbouwareaal).

Van alle bedrijven is 3% biologisch, dit zijn voornamelijk melkvee- en pluimveebedrijven. Dit aandeel biologische landbouw ligt iets boven het landelijke gemiddelde.

Utrecht scoort in vergelijking met andere provincies vrij hoog wat betreft deelname aan multifunctionele landbouw. Agrarisch natuurbeheer is daarbij veruit de belangrijkste vorm van verbreding. Het aandeel boeren met een beheersovereenkomst (weidevogelbeheer,

---

¹⁰ De nge (Nederlandse Grootte Eenheid) is een economische maat voor de omvang van een agrarisch bedrijf gebaseerd op het verschil tussen opbrengsten en bijbehorende specifieke kosten; 1 nge staat voor ongeveer 1400 euro. Voor het inkomen van een gezinsbedrijf is ongeveer 70 nge nodig. < 40 nge is een klein bedrijf.

landschapspakketten, botanisch- en ganzenbeheer) bedraagt in Utrecht momenteel 17%. Landelijk gezien is dit hoog. Er zijn ook veel bedrijven die zich bezig houden met toeristische activiteiten en verkoop van producten. Van het totaal aantal bedrijven is 30% multifunctioneel.

De landbouw is in beweging, de structuur verandert. Het aantal landbouwbedrijven in de provincie is tussen 2000 en 2009 gedaald met 23%. Vooral het aantal tuinbouwbedrijven en varkens- en kippenhouders is sterk afgenomen (respectievelijk 53 en 44%). Het aantal graasdierbedrijven (waaronder melkveebedrijven) is met 18% afgenomen. Wel is de afgelopen jaren het aantal dieren en het productievolume ongeveer gelijk gebleven. De productie (grond, vee) van de stoppende bedrijven is overgenomen door de blijvende bedrijven. Totaal daalde het areaal landbouwgrond tussen 2000 en 2009 met circa 7% van bijna 74.000 ha naar 68.500 ha (LEI, 2011).

De gemiddelde economische omvang van de bedrijven stijgt wel de afgelopen jaren. Vooral de omvang van tuinbouw-, blijvende teelt en hokdierbedrijven laat een sterke stijging in omvang zien van meer dan 50% tussen 2000 en 2009.

Door de schaalvergroting stijgt het gemiddeld aantal dieren per bedrijf. Op de Utrechtse melkveebedrijven is het gemiddelde aantal melkkoeien van 2000 tot 2009 gestegen van 68 naar 90. De bedrijfsoppervlakte nam daarbij toe van gemiddeld 36 ha naar 47 ha. Bij de mestvarkensbedrijven was er in deze periode een gemiddelde toename van 250 naar 447 dieren per bedrijf. De getallen zijn een gemiddelde en worden bepaald door een grote spreiding, met een grote groep die mestvarkens als nevenactiviteit heeft. De toename van de veestapel per bedrijf leidde ook tot grotere stallen.

De afgelopen jaar is het aantal biologische bedrijven toegenomen van 2,1% naar ruim 3%. Dit zijn voornamelijk melkvee- en pluimveebedrijven.

3. Visie op de toekomst van de landbouw

3.1 Inleiding

De landbouw is een belangrijke sector voor de provincie Utrecht. De landbouw levert weliswaar beperkt werkgelegenheid en inkomen, maar is wel de grootste grondgebruiker in de provincie en bepaalt voor een groot deel het landschap. Daarmee is de landbouw van grote invloed op de waterkwantiteit, lucht-, bodem- en waterkwaliteit en de biodiversiteit in het landelijke gebied. Omgekeerd vormt het bodem- en watersysteem de (letterlijke) voedingsbodem voor de landbouw. De provincie Utrecht acht een blijvend economisch toekomstperspectief voor de landbouw cruciaal mede gezien zijn belangrijke rol voor het behoud van de diversiteit en kwaliteit van het landschap.

De provincie bepaalt Via de PRS en PRV¹¹ de ruimte die de landbouw krijgt in de Ruimtelijke Ordening en zij bepaalt de kaders voor de landbouw ook vanuit andere provinciale beleidsvelden. Daarnaast vraagt de samenleving om duurzaamheid en kwaliteit. Het betreft dan verduurzaming van economie, duurzame energieproductie en een mooi landschap met natuur en recreatiemogelijkheden. Dit heeft financiële consequenties, zoals het dure waterbeheer in het veengebied. De kansen voor duurzaamheid en kwaliteit in de landbouw liggen bij het inspringen op innovatie, nieuwe markten of verbreding van de bedrijfsvoering. De keuze voor duurzaamheid en kwaliteit betekent ook dat de ondernemer niet overal zijn gang kan gaan.

Een belangrijk uitgangspunt voor het toekomstperspectief waarvoor de provincie kiest is de nadruk op de eigen verantwoordelijkheid en op ruimte voor ondernemerschap. De boer bepaalt wat nodig is voor een gezonde bedrijfsvoering. De provincie geeft de boer ruimte om hierin eigen keuzes te maken en beïnvloedt deze als dat nodig is voor bijvoorbeeld landschap, natuur of dierenwelzijn. Het sturen van die keuzes doet de provincie door helder te zijn over de (ruimtelijke) mogelijkheden voor de boer, door milieuregelgeving en door boeren te verleiden tot aanvullende inspanningen, veelal in de vorm van een financiële beloning.

Het kiezen voor duurzaamheid en kwaliteit, een blijvend toekomstperspectief voor de landbouw in de provincie Utrecht en ruimte voor ondernemerschap heeft geleid tot het motto van deze landbouwvisie: 'Duurzame groei in een gevarieerd landschap'.

3.2 De visie: Duurzame groei in een gevarieerd landschap

Waar wil de provincie Utrecht dat bovenstaande keuzes toe leiden? Aan de hand van de drie pijlers van duurzaamheid, mens, milieu en markt¹², is in onderstaande tekst het beoogde toekomstbeeld van de landbouw in 2025 geschetst.

---

11 Provinciale Structuurvisie en Provinciale Verordening.

12 Mens, Milieu, Markt staat voor de 3 P's: People, Planet, Profit

Mens

De landbouw in Utrecht heeft in 2025 bijgedragen aan het in stand houden van de variëteit aan landschappen in de provincie. Landbouw heeft mede gezorgd voor behoud van de identiteit, de kwaliteit en de openheid van de landschappen. De landbouw heeft de rust, ruimte en mogelijkheden tot beleving gecreëerd die mensen graag ervaren.

De landbouwondernemer heeft zich georiënteerd op zijn regionale afzetmarkt, bijvoorbeeld met kwalitatief hoogwaardige streekproducten. Door de bereikbaarheid en betaalbaarheid van de streekproducten voor de consument, is een sterkere verbinding tussen producent en consument ontstaan.

De versterkte toegankelijkheid – vooral rond de stad - van het agrarisch landschap voor recreanten en vergroting van de aandacht voor onderwerpen als voedselveiligheid, gezondheid, besmettelijke dierziekten en dierenwelzijn, heeft het imago van de landbouw sterk verbeterd.

Er is een toename in draagvlak voor de landbouw bij de Utrechtse bewoners ontstaan.

Milieu

In 2025 is de diversiteit aan duurzame bedrijfssystemen vergroot. De landbouw maakt op een duurzame wijze gebruik van het bodem- en watersysteem. De Utrechtse boeren zijn actief met het sluiten van kringlopen, hergebruik van grondstoffen en de productie van duurzame energie. Emissies van meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen naar bodem, water en lucht en emissies uit stallen zijn afgenomen. De risico's voor volksgezondheid zijn verminderd, de verkeersveiligheid in het landelijk gebied is verbeterd, dieren zijn gezonder en het dierenwelzijn is verbeterd.

De landbouw heeft gezorgd voor behoud van aantrekkelijke landschappen en voor het behoud van natuurwaarden op het boerenland en is daarvoor beloond. De schaalvergroting is zodanig gesitueerd dat er recht is gedaan aan de kwaliteiten van het landschap. In het veengebied is de bodemdaling substantieel afgeremd door innovaties of is de boer overgegaan op extensievere bedrijfssystemen, soms in combinatie met natuurontwikkeling of rietteelt. De rol van de landbouw in het beheer van biodiversiteit, bodem en water is sterk toegenomen.

Markt

De landbouw is in 2025 economisch gezond met een sterke hoofdtak voor de productie van voedsel (melk, vlees of fruit), siergewassen en grondstoffen. Dit heeft een goed inkomen gegarandeerd, zodat voldoende bedrijven zich handhaafden en de benodigde investeringen konden doen.

De landbouw heeft haar concurrentiekracht vergroot. De blijvende bedrijven zijn gegroeid en hierdoor is de kostprijs van de producten verlaagd. Dit was mogelijk doordat in 2025 sprake is geweest van een daling van landbouwbedrijven naar ruim 1200 van 3000 in 2011. Deze landbouwbedrijven zijn overwegend gezinsbedrijven tussen 100 en 200 nge.

Een klein deel van de veebedrijven in Utrecht (5% = 50 -60 bedrijven¹³) is doorgesloei tot meer dan 300 nge. Door het provinciaal ruimtelijke beleid van de afgelopen jaren zijn de megastallen gesitueerd in minder kwetsbare gebieden en is de omvang beperkt tot 2,5 ha. In kwetsbare gebieden zijn de bedrijven tot maximaal 1,5 ha gesloei.

---

¹³ Afgaande op de toename van het aantal zeer grote veebedrijven in de afgelopen jaren en de voortgaande trend van schaalvergroting, die onder andere blijkt uit binnenkomende bouwvragen bij gemeenten.

Een ander deel van de bedrijven heeft naast of in plaats van schaalvergroting gekozen voor verbreden. Deze bedrijven hebben belangrijke neveninkomsten gegenereerd uit diensten voor natuur en landschap, het bieden van recreatiemogelijkheden of de productie van duurzame energie.

In 2025 heeft de Utrechtse landbouw zich veel meer gericht op de regionale markt. Er worden producten en diensten geleverd aan de stedelijke bevolking van de Randstad. Ook is er sprake van kortere ketens waardoor de marges voor de ondernemers hoger zijn.

3.3 Realisatie visie

Om te komen tot de realisatie van dit beoogde toekomstbeeld voor de landbouw in 2025 wil de provincie Utrecht het proces mogelijk maken waarbij de keuze van de landbouwer zich richt op de onderstaande vier onderwerpen. Nadere uitwerking zal plaatsvinden in de eerder genoemde uitvoeringsagenda.

- **Behouden en versterken van een economisch rendabele bedrijfsvoering**

Ten behoeve van een economisch rendabele bedrijfsvoering heeft de provincie het ruimtelijk mogelijk gemaakt om te groeien en/of heeft de extra producten en diensten, met toegevoegde waarde voor bijvoorbeeld natuur, water en/of klimaat beloond. Het multifunctioneel ondernemerschap van Utrechtse boeren heeft zich nog verder versterkt door het stimuleren van kennisnetwerken tot inspelen op marktkansen en door het leggen van verbindingen tussen initiatieven voor streekproducten.

- **Schaalvergroting afgestemd op de kwaliteit van het landschap**

De provincie Utrecht gaf ruimte aan de schaalvergroting en structuurversterking van de bedrijven, zowel voor gebouwen als grondoppervlak, op die plekken waar dit geen aantasting betekende voor het waardevolle gevarieerde Utrechtse landschap.

- **Versterken duurzaamheid en een aantrekkelijke leefomgeving**

Ter ondersteuning van de concurrentiepositie en duurzame bedrijfsvoering zijn kennisnetwerken voor innovatie gestimuleerd en is ruimte geboden voor de fysieke inpassing van nieuwe technieken. Daarnaast heeft de provincie de agrarische ondernemer op zijn eigen verantwoordelijkheid en ondernemerschap aangesproken op het verantwoord gebruik van het bodem- en watersysteem. Waar nodig is bekeken hoe de gezondheidsrisico's te verminderen zijn in samenwerking met de veehouderij, gemeenten en gezondheidsdiensten.

- **Versterken relatie platteland en stad**

Door het bieden van ruimte voor stadslandbouw, het verder mogelijk maken van multifunctionele bedrijfsvoering en het versterken van de regionale markt, is de verbinding tussen stad en platteland positief versterkt.

Binnen de kaders werkt de provincie aan verschillende projecten en processen, die in de toekomst een impact op de landbouw hebben:

Provinciale Structuurvisie (PRS):

De landbouwvisie is een bouwsteen voor de Provinciale structuurvisie 2013-2025. Het ruimtelijke beleid dat betrekking heeft op de landbouw wordt in het traject van de PRS ingevuld.

Op basis van de Kadernota Ruimte van 13 december 2010 is er een Voorontwerp PRS 2013-2025 opgesteld. Op basis van overleg met gemeenten en organisaties wordt begin 2012 een Ontwerp PRS 2013-2025 ter visie gelegd. Op basis van de inspraakprocedure gaat PS de PRS 2013-2025 vaststellen. In het uitvoeringsprogramma behorende bij de PRS staan concrete projecten, die uitgevoerd worden voor 2025.

Broeikasgassen

Mogelijkheden voor het verminderen van de uitstoot van broeikasgassen zijn energiebesparing, mestvergisting, toepassen van zonne- en windenergie, duurzaam bodembeheer en het sluiten van kringlopen. Ook het vastleggen van CO₂ in de landbouwgrond is een mogelijke kans voor de landbouw. In Utrecht lopen al meerdere experimenten op dit vlak.

Met LaMi beschikt de provincie over een instrument om de verduurzaming van de landbouw op milieugebied kracht bij te zetten. Veel aandacht is er voor integrale maatregelen zoals duurzaam bodembeheer en het stimuleren van agrobiodiversiteit.

Stikstof (PAS en beschermde natuurmonumenten)

De hoge belasting, van vooral Natura 2000 gebieden en de beschermde natuurmonumenten, met stikstof heeft de afgelopen jaren geleid tot een rem op de ontwikkeling van de veehouderij, omdat vanwege deze hoge stikstofbelasting geen Natuurbeschermingswetvergunningen konden worden verleend voor uitbreidingen van veebedrijven. Om de ontwikkeling van de veehouderij en de vergunningverlening weer vlot te trekken en om de noodzakelijke reductie van de stikstof op de natuur te bewerkstelligen wordt landelijk en provinciaal beleid ontwikkeld. In Utrecht is in maart 2011 een Stikstofverordening van kracht geworden. Deze verordening maakt door saldering¹⁴ en het voorschrijven van emissiearme technieken, bedrijfsontwikkeling weer mogelijk.

Daarnaast werken rijk en provincies aan de PAS (Programmatische aanpak stikstof). PAS (Programmatische Aanpak Stikstof) is een project met als doel het omlaag brengen van de stikstofdepositie in Natura 2000 gebieden, waarmee ook nieuwe mogelijkheden kunnen worden geboden om vergunningen aan agrarische bedrijven te geven.

Externe werking Natuurbeschermingswetgebieden.

In het Akkoord van Utrecht zal aandacht zijn afspraken gemaakt over het terugdringen van de beperkingen van Nb-wetgebieden op de landbouw. Nu is het zo dat voor een Nb-wetgebied, dat meer stikstof ontvangt dan het kan verdragen volgens de bijbehorende Kritische Depositie Waarde (KDW), geen enkele toename van de depositie is toegestaan. Dat zette uitbreidingen van landbouwbedrijven in de wijde omgeving van Nb-wetgebieden op slot. Het gaat bij 90% van de

---

¹⁴ Saldering= toename van stikstofuitstoot van groeiend bedrijf wordt vereffend met verdwijnen van stikstofuitstoot van stoppend bedrijf

bedrijfsuitbreidingen om een toename van minder dan 1% van de KDW. De meeste Nb-wetgebieden zijn daarbij niet alleen achteruit gegaan door stikstofdepositie, maar ook door achterstallig beheer en slechte waterhuishouding.

In de realisatiestrategie van het Akkoord van Utrecht zal aandacht zijn voor het terugdringen van de beperkingen van Nb-wetgebieden op de landbouw. De provincie is gezamenlijk met de medeondertekenende partijen overeengekomen dat per beschermd natuurmonument voor het eind van het jaar afspraken worden gemaakt over de te nemen maatregelen ten behoeve van de instandhouding en verbetering van die gebieden (herstelstrategie) en anderzijds de opheffing van de externe werking voor ammoniak voor landbouwbedrijven in de omgeving van die gebieden. De meeste informatie voor de gebieden is al bekend, er zijn beheerplannen opgesteld en er is bij de terreinbeheerder genoeg kennis beschikbaar om herstelmaatregelen te formuleren. De provincie gaat per Nb-wetgebied op basis van die kennis op een rij zetten welke maatregelen getroffen moeten worden.

Europese Kaderrichtlijn Water (KRW)

In de provincie moeten uiterlijk 2027 de wateren aan in de KRW bepaalde kwaliteitseisen voldoen. De provincie brengt samen met de landbouw en waterschappen haalbare en betaalbare maatregelen in beeld die in de komende beheerplannen kunnen worden opgenomen. In de Gelderse Vallei voert de landbouw de maatregelen uit van het programma Diffuse Bronnen Reconstructie.

3.4 Rollen provincie

Binnen de landbouwvisie en de genoemde onderwerpen neemt de provincie Utrecht reguleren en inkopen als hoofdrollen. De provincie spreekt de ondernemer aan op zijn ondernemerschap. Naast deze rollen wordt er flankerend gekozen voor stimuleren, faciliteren en lobbyen.

Reguleren is het belangrijkste in de ruimtelijke ordening en de wettelijke taken op de beleidsvelden zoals natuur en milieu. Inkopen is de rol van de provincie bij het samengaan van landbouwbelangen en provinciale belangen als bijvoorbeeld natuur en landschap. Voor innovatie, beïnvloeding van de markt en stad-landverbindingen zijn stimuleren en faciliteren als rol in te zetten. De rol van lobbyen wordt gebruikt om de landbouwbelangen te behartigen in Europa en bij het Rijk.

Zie voor nadere toelichting op de rollen bijlage 3.

4. Utrechts landbouwbeleid

4.1. Inleiding

De landbouw beweegt zich binnen de wettelijke kaders (zie bijlage 1) en reageert op maatschappelijk ontwikkelingen. Naar verwachting ontwikkelt de agrariër zich in Utrecht in drie richtingen:

- Schaalvergroting en intensivering: de productie verder optimaliseren om het bedrijfsinkomen op peil te houden.
- Ontwikkeling multifunctionaliteit: productie van voedsel met een meerwaarde, maatschappelijke (natuur, landschap, water) en private diensten (zorg, educatie en recreatie) en duurzame energie.
- Beëindiging economische bedrijfsvoering: een deel gaat op kleine schaal als hobbyboer verder.

De agrariër bepaalt vanuit ondernemerschap en competenties welke richting passend is voor het eigen bedrijf. Hierbij spelen verduurzaming en optimalisatie een rol: oog voor de aankoop van grondstoffen, oog voor de omgeving van het bedrijf en voor alle productiefactoren, dier, arbeid en bodem en water (o.a. bodemdaling veengebieden).

De keuze van de agrariër is afhankelijk van zijn persoonlijke voorkeur, de mogelijkheden op locatie en mogelijkheden van het huidige bedrijf. Los van de richting kan elk bedrijf behoefte hebben aan groeimogelijkheden en daarmee aan ruimte. Ook investeringen in milieu en dierwelzijn zullen de komende jaren extra ruimte vergen.

In de toekomst zal de trend naar minder, maar grotere bedrijven zich in de provincie Utrecht doorzetten. De komende 10 jaar stopt naar verwachting één derde van de - vooral kleinere - bedrijven, vooral door gebrek aan opvolging. Hierdoor komt 23.000 ha grond vrij. Gelet op de schaalvergroting die in Utrecht de afgelopen jaren heeft plaatsgevonden en de groeiambities van vooral de gespecialiseerde melkveebedrijven zal er voldoende agrarische vraag zijn voor deze vrijkomende grond.

Voor de middellange termijn is het in principe mogelijk dat de komende jaren het aantal stuks vee stijgt als gevolg van het afschaffen van de melkquotering in 2015 en het afschaffen van het systeem van dierrechten in de intensieve veehouderij. Hoe de ontwikkeling wordt, is ook sterk afhankelijk van marktontwikkelingen en daardoor moeilijk in te schatten.

De huidige financiële positie van veel intensieve veeteeltbedrijven is momenteel zwak. Dit beperkt de mogelijkheden om te investeren. Naar verwachting stopt 40% van deze bedrijven.

De provincie zet in op de volgende onderwerpen, die gerelateerd zijn aan de geschetste trends:

- Behouden en versterken van een economisch rendabele bedrijfsvoering.
(Uitgewerkt in 4.2 vanuit schaalvergroting en in 4.3 vanuit multifunctionele landbouw)
- Schaalvergroting afgestemd op de kwaliteit van het landschap.
(Uitgewerkt in 4.2 met landbouwstructuurversterking.)

- Versterken duurzaamheid en een aantrekkelijke leefomgeving. (Uitgewerkt in 4.4 voor biologische landbouw en 4.5 voor stadslandbouw.)
- Versterken relatie platteland en stad. (Uitgewerkt in 4.3 vanuit multifunctionele landbouw en in 4.5 vanuit stadslandbouw.)

Paragraaf 4.6 over kennisnetwerken en innovatie kan bij alle thema's een rol spelen.

4.2. Schaalvergroting en Landbouwstructuurversterking

Op dit moment is de landbouwstructuur in Utrecht overwegend goed. Echter als gevolg van de aankoop van losse percelen bij schaalvergroting ontstaat in veel gevallen een verslechtering van de verkavelings situatie. Een goede landbouwstructuur maakt beheer van landschap en natuur en instandhouding van de weidegang eenvoudiger.

Onder een goede landbouwstructuur verstaat de provincie:

- minimaal 60% huiskavel en 2-3 percelen op beperkte afstand;
- behoud van zogenaamde sterlocaties (voor landbouwstructuur goede locaties van bouwperceel);
- verplaatsing van intensieve veehouderijbedrijven uit extensiveringsgebieden;
- verplaatsing van melkveebedrijven uit (de omgeving van) Natura2000 gebieden.

Schaalvergroting betekent het groter groeien van bedrijven. Dit uit zich in groter gebouwen en in groter oppervlak landbouwgrond per bedrijf. Voor de schaalvergroting van de bebouwing hebben wij voor de PRS ruimtelijk beleid geformuleerd. (Zie hoofdstuk 5)

De provincie zet in de landbouwgebieden in op verbetering van de landbouwstructuur, als de verkavelings situatie hier aanleiding toe geeft. Voorwaarde is dat deze verbetering ook bijdraagt aan het behoud van landschappelijke kwaliteit en biodiversiteit.

De publieke middelen voor landbouwstructuurversterking staan echter onder druk. Afhankelijk van de beschikbare middelen zet de provincie het bestaande instrumentarium (kavelruilcoördinator, proceskosten, bedrijfsverplaatsing) in. Indien nodig kan met de onroerend goed bank een geschikte locatie in het landbouwontwikkelingsgebied (of verwevingsgebied) worden aangekocht en doorgeleverd. Gezien het economische belang van de verbetering van de landbouwstructuur verwacht de provincie ook een grotere bijdrage van de ondernemers.

Het is mogelijk dat het landschap de groei van de bedrijven niet kan opvangen of dat de verkaveling in een groot gebied te zeer versnipperd raakt waardoor een gebiedsgerichte aanpak gewenst is. Ook de landbouwverkeersproblematiek kan hiertoe aanleiding geven. De provincie neemt de regie in een gebiedsgerichte aanpak als in het gebied ook knelpunten vanuit natuur, water, recreatie en/of bodem aanwezig zijn. Een goed voorbeeld hiervan is de Nota Ruimte Businesscase Groot-Wilnis Vinkeveen.

De provincie zet in op:

- kavelruil door de aanstelling van kavelruilcoördinatoren;
- kavelruil door vergoeding proceskosten van notaris, kadaster;
- gebiedsgerichte aanpak in gebieden met integrale problematiek.

4.3. Multifunctionele landbouw

Veel ondernemers hebben geen invloed op de prijsvorming. Hun belangrijkste keuze is kostprijbeheersing via schaalvergroting of verbreden (nieuwe producten en diensten). Verbreding, of multifunctionele landbouw, is het uitoefenen van activiteiten gekoppeld aan primaire landbouwbedrijven. Onder deze activiteiten wordt verstaan zorglandbouw, recreatie, agrarische kinderopvang, boerderijeducatie, agrarisch natuur- en landschapsbeheer en/of de productie en verkoop van streekproducten. De keuze voor multifunctionele landbouw is uiteraard een keuze van de ondernemer. De provincie wil de ontwikkeling van de multifunctionele landbouw ondersteunen, zodat er ruimte is voor bijgedragen aan provinciale belangen.

De provincie stimuleerde verbreding van de landbouw de afgelopen jaren via het programma Platteland in Ontwikkeling. Multifunctionele landbouw speelt, vanuit haar agrarische identiteit, op een unieke manier in op de groeiende vraag naar rust, ruimte en plattelandsbeleving. De sector verbindt de maatschappij met het platteland en verbindt ook agrarische ondernemers met de maatschappij. Eveneens draagt deze vorm van landbouw bij aan het leefbaar houden van het platteland door meer en nieuwe (economische) activiteiten in het buitengebied te brengen.

Het blijkt dat ondernemers een goed rendement halen uit de verbredingstak en dat er nog steeds veel kansen liggen voor verbreding. Dit komt vooral doordat Utrecht een verstedelijkte provincie is met de consumenten altijd dichtbij. Nieuwe kansen liggen in de koppeling met klimaat en energie, en groenblauwe diensten. Dit beleid vult de provincie verder aan met het versterken van het ondernemerschap zoals dat de afgelopen jaren al gebeurd is met het programma platteland in ontwikkeling (zie hoofdstuk 6).

In tegenstelling tot de afgelopen jaren richt de provincie haar beleid voor verbreding niet op subsidiëren, maar vooral op stimuleren door bijvoorbeeld procesondersteuning. Ondernemerschap blijft ook de komende jaren centraal staan bij verbreding. De provincie stimuleert bestaande samenwerkingsverbanden van agrariërs, die zich veelal dankzij subsidie hebben geprofessionaliseerd, om in te spelen op marktkansen. Ook voor streekproducten stimuleert de provincie nieuwe initiatiefnemers om in eerste instantie de samenwerking te zoeken met eerder gesubsidieerde projecten (Lekker Utrechts, Willem&Drees, De Landwinkels) om te voorkomen dat een initiatiefnemer het wiel opnieuw uitvindt.

De provincie zet in op:

- ondersteunen van bestaande samenwerkingsverbanden van agrariërs op het terrein van verbreding om in te spelen op marktkansen;
- streekproducten binnen bestaande projecten zoals Lekker Utrechts, Willem&Drees, De Landwinkels;
- multifunctioneel ondernemerschap en verdere professionalisering.

4.4. Biologische landbouw

In de provincie Utrecht is 3% van de bedrijven biologisch. Biologische landbouw is wettelijk als afzonderlijk agrarisch bedrijfs- en productsysteem verankerd met keurmerk, licentie- en controlesysteem. De richtlijnen van de bedrijfsvoering hebben betrekking op:

- grondgebonden productie en ruime vruchtwisseling;
- de vruchtbare en levende bodem als basis;
- bemesting door gebruik van organische mest en natuurlijke hulpstoffen;
- ziekte- en plagen-preventie in de plantaardige sectoren door een ruime vruchtwisseling;
- goede bodemvruchtbaarheid en het gebruik van resistente gewassen;
- gewasbescherming: gebruik van chemisch-synthetische middelen verboden;
- dierenwelzijn: ruime, lichte en luchtige huisvesting en voedingseisen;
- ziektepreventie in de dierlijke sectoren en minimalisering van antibioticagebruik;
- veevoeding: soorteigen voedingsmiddelen en beperkt krachtvoergebruik;

Deze normen zijn vastgelegd in twee EU-verordeningen (plantaardig en dierlijk).

De vraag naar biologische producten in Nederland groeit, Utrechtse ondernemers kunnen de keuze voor omschakeling maken. De provincie Utrecht ziet de biologische landbouw als een duidelijke voortrekker voor de verduurzaming van de landbouw als geheel. De provincie stimuleert de biologische landbouw vanwege de milieuprestaties. De provincie stimuleert de gangbare landbouw om technieken uit de biologische landbouw over te nemen.

De provincie zet in op:

- het verspreiden van biologische technieken naar de gangbare landbouw.

4.5. Stadslandbouw

De provincie wil de landbouw in de stadsrandzones handhaven, naast andere aan de stad gelieerde functies. Hierbij denkt de provincie aan stadslandbouw. Stadslandbouw definieert de provincie als landbouw die zich in nieuwbouwlocaties en stadsrandzones zo ontwikkelt dat de landbouw toekomstperspectief heeft en de relatie stad-landbouw wordt benut. Eigenlijk een bijzondere vorm van multifunctionele landbouw, namelijk in de nabijheid van de stad. Stadslandbouw draagt bij aan het verkleinen van de fysieke en mentale afstand tussen consument en de voedselproductie. De stad van haar kant benut stadslandbouw voor lokale voedselvoorziening, maar ook voor recreatie, ontspanning, educatie, zorg en onderhoud van het groen. Initiatieven stadslandbouw die beperkt blijven tot de bebouwde kom van een gemeente vallen niet binnen provinciaal beleid. Gezien bovenstaande definitie is de samenwerking met gemeenten voor de ontwikkeling van stadslandbouw is een randvoorwaarde voor de provincie. Bij stadslandbouw gaat het om bestaande bedrijven die zich richten op de stedelijke consument, maar ook om de stichting van nieuwe bedrijven.

De provincie zet in op:

- een plek voor stadslandbouw in gemeentelijke plannen voor nieuwe uitleglocaties kernrandzones en geleidingszones;

- vestiging van stadsboerderijen, als de meerwaarde voor de dienstverlening (bijvoorbeeld lokale voedselvoorziening) is aangetoond;
- ruimte binnen de zone rond de stad voor de (nieuwe) landbouw, zodat deze kansen (be)houdt om zich te richten op behoeften van de stad;
- een mogelijke rol voor de stadslandbouw in de realisatie van de recreatie om de stad (RodS).
- pilots stadslandbouw om zo de juiste (financiële) instrumenten te ontwikkelen en knellende regelgeving te signaleren.

4.6. Kennisnetwerken en innovatie

Eén van de drie speerpunten van het provinciaal economisch beleid is Life Sciences. Hier liggen kansen voor verdere kennisontwikkeling voor de volksgezondheidsrisico's door overdracht van ziekten van dier op mens. Een ander speerpunt is de duurzaamheidseconomie met o.a. de productie van groen gas door de veehouderij. De provincie Utrecht faciliteert de kennisclustering op deze gebieden.

In lijn met de concept Economische visie 2020¹⁵ is innovatie in de landbouw gericht op vernieuwing van het agrarisch productiesysteem ter versterking van de internationale economische concurrentiepositie. De provincie Utrecht stimuleert en faciliteert hiertoe kennisontwikkeling en onderzoek in samenwerking tussen bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheid (triple helix). De provincie ziet op grond van de strategie voor de landbouw drie koersen met betrekking tot innovatie in de landbouw:

1. Het Kennis en Innovatieprogramma in de Westelijke veenweidegebied.
2. Food Valley en de kansen voor veehouderij in de Gelderse Vallei.
3. Ontwikkeling van duurzame energieconcepten.
4. Verduurzaming van landbouwproductiemethoden.

Het Kennis- en Innovatieprogramma in de veenweiden is opgestart binnen een samenwerking van de drie Groene Hart provincies, waterschappen, landbouw, kennisinstellingen en onderwijs. Belangrijk doel is het stoppen van verdere bodemdaling.

In de Gelderse Vallei faciliteert de provincie Utrecht een samenwerking tussen Stichting Vernieuwing Gelderse Vallei, Wageningen UR, de regio Food Valley en overheden ter versterking van de landbouweconomie en de uitstraling van de regio. Er is een Kenniswerkplaats ingericht waar innovatieve projecten en programma's ontwikkeld en in gang gezet worden opdat de landbouwsector voorop loopt in maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Een andere grote kans binnen de regio Food Valley is de productie van groene energie en duurzame chemie ('biobased economy'¹⁶). Voorbeelden zijn de productie van groen gas door de veehouderij en het ontwikkelen van concepten om dit gas efficiënt in te zetten in woningen, industrie en mobiliteit (smart grids). Voor de productie van biomassa liggen de kansen in akkerbouw. In de provincie Utrecht is nauwelijks akkerbouw en is dit minder relevant. Ook onderzoekt men de mestvergistings in

---

¹⁵ Op agenda van PS van 31 oktober 2011

¹⁶ Biobased economy - oftewel groene economie – is het optimaal verwaarden van biomassa. Hierbij worden via bio-raffinage alle delen van de plant optimaal benut. Door in te zetten op producten met een hoge toegevoegde waarde, zoals bioplastics en de rest in te zetten voor transportbrandstoffen, elektriciteit en warmte, wordt de biomassa volledig benut.

combinatie met levering van nieuwe grond- en meststoffen. Tenslotte wordt binnen de regio gewerkt aan de verdere en kortere verbinding tussen voedselconsument en voedselproducent.

De provincie zet in op:

- innovatie agrarische productietechnieken in Veenweidegebied.
- de samenwerking tussen de veehouderij in de Gelderse Vallei en de regio Food Valley.
- de samenwerking tussen agrarische producenten van duurzame energie, gemeenten, netwerkbeheerders, bedrijven en consumenten, ook in andere agrarische gebieden.

5. Ruimtelijk beleid voor de landbouw

In de Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2005-2015 (voorheen Streekplan) staan de provinciale ruimtelijke kaders voor de Utrechtse landbouw. De landbouwvisie vormt een bouwsteen voor de nieuwe Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2025 (PRS). De provincie stelt voor het ruimtelijk landbouwbeleid op een aantal punten aan te passen. Dit staat toegelicht in de volgende paragrafen.

5.1. Algemene beleidskeuzes

De provincie staat in principe bouwpercelen toe tot 1,5 hectare. Voor de meeste gezinsbedrijven (met 1-3 arbeidsplaatsen) is dit voldoende voor een verantwoorde bedrijfsontwikkeling. De meeste veehouderijbedrijven (als hoofdberoep) zijn in 2025 tussen de 100 en 200 nge en hebben hiermee voldoende ontwikkelruimte. De gezinsbedrijven passen in het landschap van de provincie en bieden genoeg groeimogelijkheden om concurrerend te blijven. Tevens heeft deze bedrijfsgrootte voldoende productieomvang om te kunnen investeren in duurzaamheid, dierenwelzijn en nieuwe producten.

Voor een aantal bedrijven is 1,5 hectare bouwperceel niet voldoende. Voor deze bedrijven maakt de provincie onder voorwaarden een doorgroei naar een bouwperceel van maximaal 2,5 hectare mogelijk. De provincie stelt de volgende voorwaarden aan deze doorgroei:

- de uitbreiding is ruimtelijk aanvaardbaar;
- de uitbreiding vindt niet plaats in waterbeschermingsgebieden of waterbergingslocaties;
- er wordt voorzien in een goede landschappelijke inpassing met behoud van het agrarisch cultuurlandschap;
- de uitbreiding draagt bij aan verbetering van het dierenwelzijn en/of;
- de uitbreiding draagt bij aan vermindering van de milieubelasting en/of;
- de uitbreiding draagt bij aan verbetering van de volksgezondheid;
- er wordt rekening gehouden met water-, bodem-, ecologische, landschappelijke of cultuurhistorische kwaliteiten;
- er vindt geen onevenredige verstoring plaats van het stilteniveau in stiltegebieden.

Daarnaast is doorgroei naar maximaal 2,5 hectare mogelijk als dit noodzakelijk is voor het plaatsen van gebouwen, bouwwerken en opslag voor duurzame energie.

Deze voorwaarden neemt de provincie op in de Provinciale Ruimtelijke Verordening (PRV) bij de PRS 2013-2025.¹⁷ Schaalvergroting speelt vooral een rol in de grondgebonden landbouw en de intensieve veehouderij.

In landbouwgebieden kunnen ontwikkelingen plaatsvinden die ten koste gaan van de ruimte voor de landbouw. De Landbouw Effect Rapportage (LER) brengt deze effecten van de voorgenomen ruimtelijke ingrepen voor de landbouw in beeld. De provincie voert een LER uit als zij initiatiefnemer is en een project meer dan 100 hectare landbouwgebied beïnvloed.

---

¹⁷ De PRS heeft op grond van de Wet ruimtelijke ordening alleen een zelfbindende werking. Daarom laat de provincie de PRS vergezeld gaan van een PRV welke rechtstreeks doorwerkt naar gemeenten. In de PRV heeft de provincie het beleid uit de PRS waarvan zij wil dat dit doorwerkt naar de gemeenten verwoord in regels.

De landbouw kan een belangrijke rol spelen bij duurzame energie. De provincie wil ruimte bieden voor de productie van duurzame energie. Voor de productie van duurzame energie uit biomassa en via wind neemt de provincie beleid en regels op in de PRS 2013-2025 en de bijbehorende PRV.

De provincie zet in op:

- bouwpercelen tot maximaal 1,5 hectare, met de mogelijkheid tot uitbreiding tot 2,5 hectare in bijzondere situaties en onder strikte voorwaarden;
- ruimte voor duurzame energie;
- een landbouw effectrapportage (LER) als zij initiatiefnemer is en een project meer dan 100 hectare landbouwgebied beïnvloed.

In de volgende paragrafen zijn bovenstaande maatregelen per landbouwsector uitgewerkt.

5.2. Grondgebonden veehouderij

De grondgebonden landbouw behoudt het primaat in delen van het landelijk gebied. In de provincie Utrecht is dat met name de melkveehouderij. In deze 'landbouwkerngebieden' is slechts beperkt ruimte voor andere functies. Hierdoor kan de grondprijs op een redelijk peil blijven en kunnen vrijkomende gronden ten goede komen aan de blijvende landbouwbedrijven. Voor de vrijkomende agrarische gebouwen handhaaft de provincie het vigerend instrumentarium.

De provincie wil het landschap dat behoort bij een gebied met overwegend grondgebonden landbouw behouden. Daarom staat de provincie omschakeling van melkveebedrijven of gemengde bedrijven met als hoofdtak melkveehouderij naar volledig intensieve veehouderij in deze gebieden niet toe. Voor het Groene Hart is dit conform de Voorloper Groene Hart. In een deel van het Reconstructiegebied blijft deze omschakeling wel toegestaan (zie de paragraaf over intensieve veehouderij).

In de melkveehouderij is nieuwvestiging soms gewenst om de landbouwstructuur te verbeteren. De provincie werkt in haar nieuwe ruimtelijk beleid hieraan alleen mee als het gaat om een bedrijf dat zich verplaatst binnen de provincie. Dit gebeurt dan binnen een gebiedsgerichte aanpak waarbij het plan rekening houdt met bodem- en water, natuur, landschap, recreatie en infrastructuur.

Voor bouwpercelen in de grondgebonden veehouderij geldt in het algemeen een maximum van 1,5 ha. Dit is voor de meeste bedrijven voldoende. In de gehele provincie is onder de eerder genoemde voorwaarden doorgroei naar maximaal 2,5 ha mogelijk. Voor grondgebonden veehouderij kunnen deze voorwaarden als volgt uitgewerkt worden:

- infrastructuur aanwezig en geschikt voor afwikkeling extra vervoersbewegingen;
- grondgebonden melkveebedrijf waarbij de voor het melkvee benodigde ruwvoer (gras, snijmaïs) geheel of grotendeels afkomstig van bij het bedrijf behorende gronden is);
- de agrariër stelt een ondernemersplan op met daarin aandacht voor in ieder geval landschap, dierwelzijn en milieu;

- bij het ontwerp van het bouwperceel (erf en opstallen) wordt gebruik gemaakt van de Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen;
- de stallen voldoen aan de Maatlat Duurzame Melkveehouderij;
- voor ammoniak worden bovenwettelijke maatregelen genomen (deze zijn sterk in ontwikkeling en worden door het rijk gestimuleerd door subsidiemogelijkheden en proefstal beschikkingen);
- voor erfafspoeling wordt voldaan aan de toekomstige eisen (in 2027 moeten alle erven een nul emissie hebben naar het oppervlaktewater).

De provincie houdt rekening met de introductie van nieuwe verschijningsvormen van melkveestallen. Een serrestal of een vrijloopstal vraagt beduidend meer oppervlak per koe dan een ligboxenstal en ziet er in veel gevallen heel anders uit. De provincie werkt mee aan een project gericht op het ontwerpen van innovatieve melkveestallen. De resultaten van dit project zijn van invloed op de wijze waarop de provincie nieuwe stallen beoordeelt.

5.3. Intensieve veehouderij

De intensieve veehouderij concentreert zich in het Reconstructiegebied Gelderse Vallei / Utrecht-Oost. De provincie gaat voor de intensieve veehouderij uit van een gelijkblijvende veestapel in de provincie Utrecht en het reconstructiegebied Gelderse Vallei/Utrecht-Oost als geheel.

Vanuit het oogpunt van volksgezondheid, milieu en natuur blijft de zonering naar landbouwwontwikkelingsgebieden, verwevingsgebieden en extensiveringsgebieden gehandhaafd. Conform de Actualisatie van het Reconstructieplan wijst de provincie in de PRS 2013-2025 wel een extra extensiveringsgebied aan rondom de twee Natura2000 gebieden Kolland en Overlangbroek.

Grotere bouwpercelen dan 1,5 ha zijn in de intensieve veehouderij is alleen mogelijk in het landbouwwontwikkelingsgebied en het verwevingsgebied binnen het Reconstructiegebied. Intensieve veehouderij in het landbouwwontwikkelingsgebied kan onder voorwaarden doorgroeien naar een bouwblok van 2,5 hectare. In het verwevingsgebied is, conform de besluitvorming bij de actualisatie van het reconstructieplan, onder strikte voorwaarden een extra uitbreiding van 30% mogelijk, bovenop de 30% groeiruinimte die al in het Reconstructieplan was vastgelegd. Ook hier is het maximum een bouwblok van 2,5 hectare.

De Stichting Vernieuwing Gelderse Vallei (SVG) heeft een afwegingskader voor additionele uitbreiding van bouwblokken opgesteld. Dit afwegingskader neemt de provincie Utrecht over en bevat de volgende voorwaarden:

- bedrijfseconomisch noodzakelijk (uitgewerkt in een bedrijfsplan, incl. haalbare milieu-investeringen);
- geschikte locatie (beleidsmatig geen bezwaren en geen aantasting andere waarden);
- infrastructuur aanwezig en geschikt voor afwikkeling extra vervoersbewegingen;
- geen significante aantasting van natuur (Natura2000) of landschap;
- goede landschappelijke inpassing, getoetst op de Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen;

- bedrijf voldoet aan AMvB huisvesting, toepassing van BBT+ technieken bij bouw van nieuwe stallen;
- additionele uitbreiding is alleen mogelijk indien het totaal aantal dierrechten niet toe neemt in Reconstructiegebied Gelderse Vallei/Utrecht-Oost (gebiedsniveau) ten opzichte van het aantal op 31-12-2009.

Conform het advies van de SVGV zullen de eerstvolgende 5 plannen voor extra bedrijfsvergroting in de vorm van een pilot aan de hand van bovenstaande criteria worden beoordeeld. In deze pilot zal worden bekeken hoe in de bedrijfsplannen invulling gegeven kan worden aan bovenwettelijke prestaties op het gebied van milieu en dierwelzijn en hoe de geschiktheid van de locatie op een integrale wijze getoetst kan worden.

5.4. Fruitteelt

Fruitteelt is vooral gevestigd in het Kromme Rijngebied en in De Utrechtse Waarden. Ook voor fruitteelt geldt een maximaal bouwblok van 1,5 hectare. De provincie acht dit voldoende om aan de ontwikkelingsbehoeften van de sector tegemoet te komen.

Voor teeltondersteunende maatregelen in de fruitteelt, zoals boogkassen en regenkapten, handhaaft de provincie het huidige beleid. Dit betekent onder andere dat boogkassen alleen worden toegestaan bij de teelt van klein fruit in het gebied 't Goy-Wijk bij Duurstede. Dit past bij het landschap van het rivierengebied.

5.5. Glastuinbouw

De provincie vindt bundeling van glastuinbouwbedrijven vanuit landschappelijk oogpunt gewenst. In de landbouwkerngebieden en de stadsranden hebben solitaire glastuinbouwbedrijven vaak weinig ontwikkelingsperspectief. Concentratie kan economische en milieutechnische voordelen opleveren, bijvoorbeeld door samenwerking op het vlak van duurzame energie, zoals aardwarmte/geothermie.

In de provincie zijn twee bestaande glastuinbouwconcentratiegebieden: één in de Harmelerwaard en één in de polder Derde Bedijking in De Ronde Venen. Deze gebieden handhaaft de provincie. In deze gebieden is ruimte voor hervestiging van verspreid liggende bedrijven in Utrecht. De bestaande bedrijven hebben in deze gebieden ruimte om te groeien. Verspreid liggende glastuinbouwbedrijven kunnen naar deze glastuinbouwconcentratiegebieden worden verplaatst. Voor uitbreidingsmogelijkheden op bestaande locaties gelden als voorwaarden:

- een omvang die noodzakelijk is voor een doelmatige voortzetting van het glastuinbouwbedrijf (en maximaal 2 hectare);
- er geen sprake is van zwaarwegende landschappelijke bezwaren;
- bestaande omringende functies niet onevenredig worden aangetast of beperkt.

De glastuinbouwsector is innovatief en heeft als doel om op termijn energie te leveren in plaats van een grootverbruiker te zijn. Ook in Utrecht is de sector op dit vlak actief, o.a. met biomassa. Zowel in

de beide concentratiegebieden als voor verspreid liggende bedrijven biedt de provincie ruimte voor de productie van duurzame energie.

5.6. Mestvergisting in de landbouw

De ambities van de diverse Nederlandse landbouwsectoren om in 2025 energieneutraal te zijn past perfect in de provinciale klimaat en energiedoelen. Ook in Utrecht is een grote 'drive' bij ondernemers om aan de slag te gaan met energiebesparing en de productie van duurzame energie. Een sterk punt van de provincie Utrecht is dat de afstand tot (stedelijke) afnemers in Utrecht niet groot is.

De provincie wil hiervoor de benodigde ruimte geven en waar mogelijk procedures vereenvoudigen. Voorgesteld wordt om in de PRS het volgende beleid op te nemen:

- wanneer (co)vergisting van de eigen biomassastromen op het bedrijf verruiming van het bouwblok vereist dan werkt de provincie daaraan mee, ongeacht de grens van 1,5 hectare.
- Bij grootschalige mestvergistingsinstallaties tot 100.000 m³/jaar (inclusief covergistingsmaterialen) zal per geval bekeken moeten worden of dit mogelijk is op agrarische bouwpercelen. De schaalgrootte waarop de mestverwerking plaatsvindt, is van invloed op de regulering op het gebied van de ruimtelijke ordening en het milieu. Dit dient per geval te worden gezien vanuit de gevolgen voor o.a. geur, externe veiligheid, verkeersaantrekkende bewegingen en mogelijkheden voor landschappelijke inpassing. Provincie zal in deze situatie vanuit een positieve grondhouding, samen met de desbetreffende gemeente en in onderling overleg met de ondernemer(s) de mogelijkheden onderzoeken.

De voorkeur voor locaties voor deze initiatieven gaat in eerste instantie uit naar:

- landbouwkerngebieden en landbouwontwikkelingsgebied;
- percelen aansluitend op bedrijventerrein;
- vrijkomende agrarische bebouwing.
- Mestvergistinginstallaties groter dan 100.000 m³/jaar dienen te worden gehuisvest op bedrijventerreinen.

6. Invloed landbouw op het Landelijk Gebied

De landbouw heeft als hoofddoel het produceren van voedsel en grondstoffen. Bij deze productie zijn er meerdere effecten van de activiteiten van het landbouwbedrijf op het landelijk gebied, die de bijproducten zijn in de agrarische bedrijfsvoering. Deze effecten kunnen zowel positief als negatief zijn.

In Utrecht zijn een aantal waardevolle landschappen, weidevogelgebieden en agrarische gebieden met hoge natuurwaarden. Ook is er sprake van veengebieden waar het bodem- en watersysteem kwetsbaar is voor landbouwkundig gebruik. Deze waarden willen wij graag behouden. De provincie wil daarom boeren in deze gebieden (bovenwettelijk) belonen voor bodem-, water-, natuur- en landschapsdiensten.

De kwaliteit van bodem, water, natuur en leefomgeving in de provincie Utrecht heeft in een aantal gevallen de rode kaart gekregen in de Staat van Utrecht 2010. Emissies uit de landbouw spelen hierbij vaak een belangrijke rol. Uit de analyse van het Europese en landelijke beleid blijkt dat de huidige normen voor de landbouw vaak onvoldoende zijn om de provinciale doelen ten aanzien van waterkwaliteit (KRW), klimaat en biodiversiteit (N2000) te halen (Programma duurzame landbouw en milieu, 2010), zeker als daarbij ook rekening gehouden wordt met andere functies (zoals infrastructuur en bebouwing) die hierop invloed hebben. Daarom wil de provincie waar mogelijk, aanvullend op het Europees en landelijk beleid, een milieuvriendelijke landbouw stimuleren. Voor zover een bijdrage 'bovenwettelijk' is kan de provincie ervoor kiezen om hiervoor een financiële beloning te geven. Dat gebeurt voornamelijk d.m.v. vergoedingen via subsidieregelingen als groenblauwe diensten en Subsiestelsel Natuur en Landschap (SNL). De keuze van maatregelen die de provincie wil vergoeden maakt ze in het kader van de verschillende beleidsterreinen.

6.1. Bodem en water

Elk type bodem heeft zijn eigen kenmerken. Deze hebben een natuurlijke oorsprong of zijn in de loop van de tijd door menselijke activiteiten ontstaan. De provincie Utrecht hanteert de lagenbenadering waarin bij ruimtelijke ontwikkelingen rekening wordt gehouden met de basis 'het bodem- en watersysteem'. Gebruiksfuncties en het bodem- en watersysteem hebben over en weer invloed op elkaar. De provincie vindt het belangrijk dat de potentie van de ondergrond optimaal en duurzaam wordt gebruikt en gebouwd wordt aan een duurzaam en robuust watersysteem.

Landbouw en het bodem- en watersysteem hebben een wisselwerking op elkaar. Enerzijds vormt het bodem- en watersysteem de (letterlijke) voedingsbodem voor de landbouw. Anderzijds heeft de landbouw effect op het bodem- en watersysteem. Veranderingen in het bodem- en watersysteem kunnen effect hebben op andere beleidsvelden en de omgeving. Deze effecten zijn zowel positief als negatief.

In de provincie Utrecht is de veengrond de meest kwetsbare bodem. Er is een aanzienlijk areaal veengebied. Dit kenmerkt zich door weidelandschap met een open karakter en melkveehouderij. De veengebieden kennen een complex en samenhangend water-, bodem- en gebruikssysteem. Er

treden knelpunten op, zoals bodemdaling, versnipperd watersysteem, slechte waterkwaliteit (droge perioden), wateroverlast (natte perioden) en verzilting door zoute kwel uit de ondergrond (diepe droogmakerijen). In de loop der tijd versterken deze knelpunten door inklinking/verbranding.

Hierdoor wordt de waterhuishouding minder beheersbaar en kostbaarder. De landbouw heeft een grote invloed op de bodemdaling in het veengebied.

Voor de langere termijn gaat de provincie Utrecht het bodem- en watersysteem in het veengebied duurzamer maken, door de gevolgen van maaiveldddaling te beperken. Daarbij wordt uitgegaan van de opbouw van de bodem en bekeken op welk moment de maaiveldddaling maatschappelijk onaanvaardbare gevolgen heeft, bijvoorbeeld op het gebied van veiligheid, of kosten waterbeheer. Dat verschilt per locatie en kan in tijd variëren van decennia tot echt lange termijn (honderd jaar). Uiteindelijk zou dit kunnen gaan leiden tot het hanteren van een ander waterpeil op die plaatsen die kwetsbaar zijn en eventueel tot de keuze van een andere functie in het gebied.

In samenwerking met de andere Groene Hart provincies¹⁸, de waterschappen, de melkveehouderij en onderzoeks- en opleidingsinstellingen voert de provincie Utrecht een Kennis- en Innovatieprogramma Westelijke Veenweiden uit. Dit moet er toe leiden dat de bodemdaling in 2025 substantieel is afgeremd.

Ook hebben de Groene Hartprovincies afgesproken dat in de landbouwgebieden met veengronden die kwetsbaar zijn voor oxidatie bij bodembewerking, de mogelijkheid van ruwvoerteelten die gepaard gaan met bodembewerking, zoals maïsteelt, uitgesloten wordt. Het scheuren voor graslandverbetering is wel toegestaan. De provincie Utrecht heeft dit geregeld in haar PRV.

Daarnaast heeft de grondgebonden landbouw direct effect op de kwaliteit van het oppervlaktewater en de grond. Via het bodem- en watersysteem heeft de landbouw vervolgens ook een indirect effect op omliggende natuur en het drinkwater.

Hierdoor heeft de landbouw te maken met de Europese kaderrichtlijn water (KRW). In de provincie moeten uiterlijk 2027 de wateren aan bepaalde kwaliteitseisen voldoen. Voor de land- en tuinbouw kunnen er scherpere regels gaan gelden wat betreft bemesting. Dit heeft vooral effecten voor de veehouderij in de zandgebieden (Gelderse vallei), waar nu de normen (vanuit meerdere bronnen) voor stikstof en fosfaat in het water het meest worden overschreden.

6.2. Beheer natuur en landschap

De Utrechtse landbouw is belangrijk voor natuurwaarden en kwaliteit van het landschappen die verbonden zijn aan het agrarische gebied. Meer dan de helft van het Utrechtse buitengebied is in gebruik bij de landbouw. Verschillende diersoorten zijn voor het voorkomen (deels) verbonden aan het agrarische gebied.

---

¹⁸ De Groene Hartprovincies hebben afspraken over het veenweidegebied vastgelegd in de Voorloper Groene Hart. Deze afspraken zijn gericht op herinrichting van een aantal zeer kwetsbare gebieden (businesscases Nota Ruimte) en op innovatie in de melkveehouderij.

De grondgebonden landbouw heeft door de eeuwen heen het agrarisch landschap met de daarin gelegen natuurwaarden sterk gevormd. De landbouw is nog steeds de belangrijkste beheerder van het landschap en de natuur in het agrarisch gebied. Als gevolg van schaalvergroting en intensivering van het grondgebruik is er sprake van een sterke achteruitgang¹⁹ van de kwaliteit van landschap en de van leefgebieden van soorten. De landbouw kan dit effect zelf deels ombuigen door minder het milieu te belasten, aangepast beheer en/of het leveren van Groenblauwe diensten.

Instrumenten om de agrariër een rol te geven in het beheer van natuur- en landschapswaarden zijn de groenblauwe diensten, ecosysteemdiensten en het Subsidiestelsel Natuur- en Landschapsbeheer(SNL)²⁰. Onder Groenblauwe diensten verstaat de provincie vormen van beheer van natuur, water en bodem op agrarische percelen die niet zijn opgenomen in het regeling SNL. De groenblauwe diensten gaan verder dan waartoe de beheerder wettelijk is verplicht. Deze diensten voert de landbouwer vrijwillig en meestal tegen een vergoeding uit. Ze vormen steeds vaker een bron van inkomsten voor de boer. Naast de publieke diensten kan het ook gaan om private diensten. Zo wordt op dit moment onderzocht of het vastleggen van koolstof in landbouwbodems vergoed kan worden door middel van de handel in CO2 rechten. De Catalogus groenblauwe diensten is een (door Europa goedgekeurd) overzicht van vergoedingen die overheden in Nederland mogen geven aan grondeigenaren die een groenblauwe dienst leveren. Deze diensten kunnen gaan over natuur en landschap, cultuurhistorie, recreatie of waterbeheer. De vergoedingen zijn gebonden aan een maximum om oneerlijke staatssteun te voorkomen.

Om de betekenis van de Utrechtse landbouw voor de kwaliteit van natuur en landschap inzichtelijk te maken moet helder zijn welke vraag er vanuit natuur en landschap wordt gesteld aan de landbouw. Met welke diensten leveren agrariërs een bijdrage aan de beleidsdoelen voor landschap en natuur. In het Natuurbeheerplan, de (concept) Weidevogelvisie en de Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen zijn deze doelen beschreven. De provincie vindt de integrale aanpak van landbouw, natuur en andere functies in gebiedsprojecten belangrijk. Hierbinnen kunnen ondernemers inspringen op de natuurambities van de overheid.

Tot op heden speelt landbouw een beperkte rol in het beheer van het natuurgebieden.

In het kader van de realisatiestrategie van het Akkoord van Utrecht²¹ maakt de provincie afspraken over de rol van de landbouw bij de ontwikkeling en beheer van nieuwe natuur. Hierbij valt te denken aan natuurondernemerschap en geeft de provincie aan wat nodig is om boeren meer natuur te laten

---

¹⁹ Bureau van de Leefomgeving: "De vooruitzichten op het behoud van biodiversiteit in het agrarisch gebied zijn niet hoopvol: agrarisch natuurbeheer is nu niet effectief genoeg, agrobiodiversiteit wordt beperkt ingezet en het aantal soorten van bijvoorbeeld planten, vogels en dagvlinders gaat sterk achteruit". Bron PBL

²⁰ *Subsidiestelsel Natuur- en Landschap (SNL)*: Via het SNL ontvangen agrariërs subsidie voor beheermaatregelen die bijdragen aan beleidsdoelen op het terrein van natuur en landschap. De subsidie is gebaseerd op inkomstenderving. Het SNL biedt mogelijkheden voor regionaal maatwerk.

²¹ In het "Akkoord van Utrecht" hebben provincie en maatschappelijke organisaties afgesproken om 1500 ha nieuwe natuur in de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) te behouden en ontgrenst de provincie 1.500 ha nieuwe natuur uit de EHS. Daarnaast wordt 3.000 ha ontgrenst en komt binnen een zogenaamde Groene Contour te liggen. Binnen deze Groene Contour kunnen boeren op vrijwillige basis nieuwe natuur ontwikkelen, die na realisatie toegevoegd wordt aan de EHS. Binnen de Groene Contour is reguliere agrarische ontwikkeling gewoon mogelijk. Waar nodig zal de realisatie van nieuwe natuur gepaard gaan met versterking van de landbouwstructuur. In de realisatiestrategie zal aandacht zijn voor het terugdringen van de beperkingen van NB-wetterreinen op de landbouw.

beheren. Hierover is ervaring opgedaan in het gebiedsproject Groot Wilnis Vinkeveen. De natuurdoelstellingen in een gebied bepalen de mogelijkheden voor de bedrage die agrariërs kunnen leveren.

De diversiteit van de Utrechtse landschappen, zoals beschreven in de Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen, biedt de landbouw aanknopingspunten voor een passende inrichting van het bedrijf.

Een groot deel van het Utrechtse landschap is open agrarische gebied met rundveehouderijen. In deze sector is de open, verlichte stal in opkomst. Ofschoon de verlichtingssterkte beduidend lager is dan in kassen, zijn dergelijke stallen in open gebied van grote afstand te zien. Directe lichthinder door binnenschijnen in woningen komt weinig voor. Er is een grote impact op het nachtelijke landschap in de Nationale Landschappen waar donkerte in de uitwerking van de kernkwaliteiten is benoemd. Dit is een aandachtspunt bij de landschappelijke inpassing van bedrijfsgebouwen.

6.3. Milieu en Leefomgeving

De landbouw kan op een scala aan thema's een bijdrage leveren aan een schoner milieu en een aantrekkelijkere leefomgeving. Dit betreft milieuaspecten (zoals lucht, fijn stof, geur, stilte en donkerte), klimaat en energie, volksgezondheid en dierenwelzijn tot meer maatschappelijke thema's als binding stad en platteland en beleving van rust en ruimte.

Milieu

De landbouw is verantwoordelijk voor ongeveer 15% van de uitstoot van broeikasgassen in de provincie. Er is een hoge belasting van vooral Natura 2000 gebieden en Staatsnatuurmonumenten met stikstof²². Per natuurgebied wordt gekeken wat de bijdrage van de landbouw kan zijn om de belasting te verlagen. De landbouw kan bijdragen door de uitstoot van broeikasgassen met 30% in 2020 (ten opzichte van 1990) te verlagen.

Voor geurhinder, fijn stof, zware metalen en verdroging is beleid geformuleerd dat de bijbehorende milieuknelpunten de komende jaren aanpakt. De landbouw heeft een opgave als het gaat om:

- het terugbrengen van de stikstofbelasting van natuurgebieden;
- verminderen van de uitstoot van broeikasgassen.

Mogelijkheden voor invulling hiervan zijn energiebesparing, mestvergisting, toepassen van zonne- en windenergie, duurzaam bodembeheer en het sluiten van kringlopen. Ook het vastleggen van CO₂ in de landbouwgrond is een mogelijke kans voor de landbouw. In Utrecht lopen al meerdere experimenten op dit vlak.

Met LaMi en de Agenda Vitaal Platteland (AVP) beschikt de provincie over twee instrumenten om de verduurzaming van de landbouw op milieugebied kracht bij te zetten. Veel aandacht gaat de komende jaren uit naar integrale maatregelen zoals duurzaam bodembeheer en het stimuleren van

---

²² "De intensieve vormen van de Nederlandse landbouw leiden tot de hoogste stikstof- en fosfaatoverschotten in de Europese Unie, tot verdroging, en tot een intensief gebruik van gewasbeschermingsmiddelen." Bron PBL

agrobiodiversiteit. Het instrument LaMi wordt ook ingezet bij klimaat, energie, volksgezondheid en dierenwelzijn, die hierna beschreven worden.

Klimaat

Door klimaatverandering wordt het weer extremer. De winters worden natter, de zomers juist warmer en droger. De zeespiegel stijgt en er dringt steeds meer zout water West-Nederland binnen. De zoetwatervoorziening komt onder druk te staan. Klimaatverandering biedt ook kansen voor de landbouw. Er is bijvoorbeeld een langer groeiseizoen en er is de mogelijkheid om andere gewassen te telen (bv. gewassen die voorheen allen in zuidelijkere gebieden konden groeien). De nadelige effecten van klimaatverandering voor de landbouw zijn droogte en wateroverlast. Boeren kunnen meer zelfvoorzienend worden of afspraken maken met de waterbeheerders over waterberging op landbouwgronden of waterzuivering. Daarnaast kan de landbouw bijvoorbeeld minder zout- en droogtegevoelige gewassen gaan telen.

Energie

Naast energiebesparing kan de Utrechtse landbouw inzetten op het verduurzamen van het eigen energiegebruik door middel van de aankoop van 'groene' energiebronnen, dan wel door de productie van eigen duurzame energie. De boer kan grondstoffen leveren voor het opwekken van duurzame energie via vergisting van biomassa²³ en mes. Ook kan hij zelf energie opwekken door gebruik te maken van zonne- en windenergie, aardwarmte/geothermie en koude en warmte opslag. Naast energiebesparing kan de Utrechtse landbouw inzetten op het verduurzamen van het eigen energiegebruik door middel van de aankoop van 'groene' energiebronnen, dan wel door de productie van eigen duurzame energie. Hierover zijn met de sector afspraken gemaakt in het convenant 'Naar een energie-efficiënte landbouw in Utrecht'. Dit convenant voert de provincie uit via Bureau LaMi.

In de PRS 2013-2025 wil de provincie duurzame energie uit biomassa de benodigde ruimte geven en waar mogelijk procedures vereenvoudigen. Wel stelt de provincie regels aan de maximale omvang van vergistinginstallaties bij een agrarisch bedrijf in het landelijk gebied.

Volksgezondheid

Recent is deze relatie onderzocht in opdracht van het ministerie van VWS en het toenmalige ministerie van LNV. Het onderzoek was wereldwijd uniek en het meest omvangrijk tot nu toe. Desondanks is een precieze uitspraak of er een directe relatie is tussen nabijheid van veehouderij en effecten op gezondheid van omwonenden nog niet mogelijk. Uit de gevoerde luchtmetingen en het bevolkingsonderzoek blijkt dat de gezondheid van omwonenden niet aantoonbaar slechter is dan die van de referentie in Lunetten. Wel constateren de onderzoekers dat omwonenden potentieel zijn blootgesteld aan endotoxinen en micro-organismen. Bij omwonenden van veehouderijbedrijven wordt minder astma geconstateerd, maar astmapatiënten hebben wel meer last van luchtweginfecties als ze in de buurt van veehouderijbedrijven wonen. Ook zijn emissies aangetoond van de Q-koorts bacterie en veegerelateerde MRSA-bacteriën.

Voor zover verbanden tussen gezondheidseffecten en veehouderij worden gevonden hebben deze betrekking de afstand tussen veehouderij en bewoning en tussen het aantal bedrijven binnen een zekere straal rond bewoonde gebieden. Uit de resultaten van het onderzoek kan echter niet simpelweg worden geconcludeerd om welke afstand tot bedrijven het gaat en bij welke concentraties gezondheidseffecten optreden. Voorts blijkt dat de huidige maatregelen (monitoring en vaccinatie) tegen Q-koorts de risico's voor besmetting aanzienlijk verminderen.

In de Gelderse Vallei is sprake van een specifieke landbouwstructuur en verwevenheid tussen veehouderij en bevolking. Het lijkt er op dat de risico's in de Gelderse Vallei relatief hoger zouden kunnen zijn dan elders in Nederland. Dit heeft o.a. te maken met:

- dichtheid van de bedrijven
- gemengdheid van de bedrijven met verschillende diersoorten
- veel bedrijven met uitloop van pluimvee
- veel verbrede (zorg, educatie, recreatie) bedrijven en bedrijven met huisverkoop
- veel veehouders hebben een nevenberoep
- concentratie van vleeskalveren hetgeen betekent dagelijks aanvoer van levend vee uit verschillende Europese landen
- veel verspreid liggende bewoning en veehouderijbedrijven dicht tegen de kernen aan.

Gelet op de bijzondere landbouwstructuur in de Gelderse Vallei is de provincie in overleg met het ministerie van VWS en de Gezondheidsraad of er in het verdere onderzoek en ontwikkeling van maatregelen rekening kan worden gehouden met de specifieke situatie in de Gelderse Vallei. Dit doen we in nauwe samenwerking met de SVGV, Provincie Gelderland en de GGD Midden-Nederland.

Bij de ontwikkeling van beleid voor volksgezondheidsaspecten betreft de provincie het recent verschenen rapport van de commissie Van Doorn. Hierin worden vergaande voorstellen gedaan om het (preventief) gebruik van antibiotica te beëindigen en een sluitende meldingsplicht voor zoönosen te ontwikkelen. Het dier, het productieproces en duurzaamheid staan centraal.

De kennislacune is te groot om volksgezondheidseffecten nu te vertalen naar ruimtelijk beleid voor de veehouderij, bijvoorbeeld ten aanzien van de uitbreidingsmogelijkheden van intensieve veehouderijbedrijven nabij burgerwoningen en kernranden.

Dierenwelzijn

De provincie vindt het bevorderen van dierenwelzijn belangrijk. Dierenwelzijn betreft de kwaliteit van het leven van het dier, waarbij de houder verschillende vrijheden respecteert en daarmee de grenzen van het adaptatievermogen van het dier niet overschrijdt. De Gezondheids- en welzijnswet voor dieren (GWWD) waarborgt het welzijn van dieren met regels op het gebied van gezondheid, welzijn, huisvesting, verzorging, fokken en doden.

De afgelopen twee jaar heeft de provincie het Programma Dierwelzijn uitgevoerd. Ook de komende jaren wil de provincie aandacht blijven schenken aan dierenwelzijn voor de landbouwdieren door:

---

²³ Biomassa wordt steeds meer gezien als een groene grondstof, die niet alleen ingezet wordt voor energieproductie maar ook als waardevolle grondstof kan dienen voor andere productieprocessen. Vanuit het landelijk afvalbeleid worden afvalstromen zo goed mogelijk nuttig toegepast.

- het bieden van voldoende ruimte op het bouwperceel zodat de ondernemer kan investeren in (bovenwettelijke) maatregelen voor dierenwelzijn;
- verbetering van de landbouwstructuur waardoor het koeien in de wei makkelijker inpasbaar zijn in de bedrijfsvoering;
- het stimuleren van integraal duurzame stallen;
- het stimuleren van biologische technieken (robuuster vee, minder antibiotica, natuurlijker gedrag etc.) in de gangbare veehouderij;
- stimuleren kennisverspreiding nieuwe diervriendelijke methodieken in de landbouw.

De intensieve veehouderij krijgt per 2013 te maken met nieuwe welzijnseisen. Veel melkveehouders investeren op dit moment in stallen met meer loopruimte voor het vee. Een trend hierbij is de vrijloopstal, die veelal tot een verdubbeling van het vloeroppervlak leidt.

Het fenomeen 'Koe in de wei' waardeert de provincie positief, maar beschouwt zij niet als een groene dienst. Vanuit de ruimtelijke ordening kan de provincie dit niet in de PRV afdwingen. Door landbouwstructuurversterking wordt er een betere verkaveling en grotere huiskavels gerealiseerd. Dit maakt het de boer mogelijk om met beweiding door te gaan. Er zijn op dit moment diverse ontwikkelingen in de zuivelmarkt die de boer belonen voor het laten weiden van de koeien. Zowel grote zuivelcoöperaties als melkveehouders zijn voorstander van deze aanpak.

Beleving van rust en ruimte

De verscheidenheid aan verschillende landschappen dicht bij de stad is een van de kwaliteiten van de provincie Utrecht. Het is belangrijk om de consumenten te verleiden naar het buitengebied te komen. Zij zoeken rust en ruimte en krijgen meer binding met de streek en de productie van voedsel. Na een aantal jaren stimuleringsbeleid is nabij de stad een groot aanbod van producten en diensten op en in het verlengde van het boerenbedrijf en van professionele organisaties die dit aanbod ontsluiten en/of de kwaliteit borgen (bv vereniging van Utrechtse zorgboeren). Door stijgende recreatiebehoefte en de stijgende vraag naar duurzaam voedsel en duurzame energie, ontstaan nog meer kansen voor boeren in verbreding en nieuwe combinaties van product en markt nabij de stad. Er liggen ook kansen in de ontwikkeling van de regionale recreatievisies. Hierin kunnen agrarisch ondernemers een rol spelen, en bijvoorbeeld samenwerking aangaan met meerdere ondernemers in de omgeving. Voor de landbouw is een betere ontsluiting van het platteland mogelijk een basis voor verdere ontwikkeling.

De provinciale recreatievisie zoekt vooral een goed netwerk van fiets- en wandelpaden en waterwegen, waaraan de knooppunten met voorzieningen zijn gekoppeld. Hierin speelt de landbouw een belangrijke rol, vooral in het wandelnetwerk.

6.4. Realisatie

De kwaliteit van de leefomgeving is naast de Ruimtelijke Ordening een belangrijk speerpunt voor de provincie. De landbouw is een belangrijke speler in het landelijk gebied, waar steeds meer functies een plek hebben en krijgen. De provincie gaat de landbouw benaderen als partner in de uitvoering van het in bovenstaande paragrafen beschreven beleid.

De provincie wil graag een aantal ontwikkelingen stimuleren om zo de ondernemer ruimte te bieden om zijn concurrentiekracht te vergroten. Daarnaast wil zij de boeren ondersteunen bij het ontwikkelen van kennisnetwerken, nieuwe markten en ketens. Kansen om extra inkomsten te genereren worden gezien in nieuwe diensten en producten op het vlak van recreatie, zorg, agrarisch natuurbeheer, groenblauwe diensten, duurzame energie en stadslandbouw.